

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ШКОЛЯРІВ У ЧАС ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

О.Л.Пруцакова,

Інститут проблем виховання НАПН України, м. Київ

Останніми роками у науковому і громадському обігу поняття «глобальні проблеми» та «глобальні екологічні проблеми» активно замінюються поняттями «екологічні виклики» та «ризики». Загалом, йдеться про глобальні виклики й ризики, де «глобальність» є не лише характеристикою чи розміром охопленої території, а й фактором підсилення існуючих проблем та явищ.

Загалом у час екологічної кризи і глобальних викликів життя відбувається у ситуації кліматичних змін, погіршення стану біоти, забруднення довкілля, нестачі прісних вод, накопиченні величезної кількості відходів, знищення лісових масив, деградації земель, опустелюванні, втраті біорізноманіття, а також - зростанні соціальної агресії, погіршенню матеріальних умов. Цей комплекс є чинником формування свідомості і діючого, і зростаючого покоління. Відірваність від природи, неврегульовані споживчі потреби, в більшості споживацьке та практично-прагматичне ставлення до природи у авторитетних дорослих, невміння і небажання спільнот громадян поводитись екологічно безпечно має у своїй першопричині ціннісну кризу. А особистий і суспільний тиск на довкілля провокує екосистемні відповіді. Вони виявляються, насамперед, у погіршенні здоров'я громадян, міському та інших видах стресу, зростанні почуття невдоволеності, нещасності, рівня соціального смутку, що, відповідно, і здійснює вплив на спосіб життя, і провокує агресію по відношенню як до природи, так і до членів групи та суспільства.

У багатьох сучасних дослідженнях наголошується на антропогенності глобальних викликів та ризиків, відповідальність за котрі покладається на антропоцентричний світогляд, низький рівень екологічної культури і компетентності громадян, невисокий ієрархічний рівень цінностей, пов'язаних з довкіллям, споживацьке і прагматичне ставлення до природи і її ресурсів, а особливо – на надмірне незбалансоване споживання, що хоч і має регіональні відмінності, однак у цілому за своїми обсягами значно переважає можливості планети із задоволення людських потреб і забаганок.

Особливі надії на пом'якшення кризових процесів покладаються на « Transition Generation» - «покоління перехідного періоду», яке отримало у спадок від попередніх поколінь кризу екологічну і соціальну, однак має в цей перехідний період не лише жити, а й нівелювати екологічну кризу. Адже «багато з того, що має бути зроблено, не відбувається. Сучасні комп'ютерні моделі свідчать, що ми не встигаємо адаптуватись, тому що ми не думаємо наперед» [3].

Питання адаптацій до глобальних викликів, що мають вже не лише екологічні, а й відчутні соціальні наслідки, має бути визначальним у повсякденних виборах діяльності (наслідки котрої мінімізують довкільні ризики), споживанні товарів (з найкоротшим екологічним і карбоновим слідами), життєвих навичок контролювати власний рівень споживання через регуляцію потреб. Загалом цей перелік характеризує завдання формування екологічної компетентності школярів, що актуалізується у контекстах суспільної сталості й відповідно до національного освітнього законодавства.

Зрозуміло, що зміни у свідомості населення, що спричиняють перебудову

економічних та соціальних систем у напрямі збалансованості неможлива без відповідної освіти – «...ОСР потребує переорієнтації основної уваги із забезпечення знань на опрацювання проблем та знаходження важливих рішень» [1], що притаманні екологічно компетентній людині.

Врахування тенденцій освіти в інтересах сталого розвитку виступає умов розвитку української національної освітньої системи, що має забезпечити формування у громадянина здатності приймати рішення та діяти в інтересах сталості і збереження довкілля. Основне навантаження у формуванні особистості перехідного періоду, здатної адекватно реагувати на глобальні виклики, лежить на шкільній екологічній освіті, що в Україні має ряд недоліків як у організаційно-процесуальному, так і змістово-методичному контекстах.

Екологічна компетентність визначається, як ключова, а не предметна компетентність. Це є визнанням значущості компетентних взаємодій з природою впродовж життя. Адже лише екологічно компетентні взаємодії і їх складові – екологічна грамотність, екологічні цінності й екологічні мотивації, вміння приймати екологічно доцільні рішення, навички і практика екологічно безпечної діяльності і поведінки – можуть забезпечити екологічну збалансованість суспільно-економічним аспектам розвитку. Власне, *екологічну компетентність* й розуміємо, як здатність особистості приймати екологічно безпечні рішення і діяти так, щоб наносити довкіллю якомога меншої шкоди [2].

Розрізняємо утилітарну, *повсякденну* екологічну компетентність та екологічну компетентність *професійну*. Остання характеризує діяльність у сфері взаємодії з довкіллям у тих громадян, професії котрих вимагають прийняття ними рішень у природі і стосовно природи. Адже професій, як і будь якої людської діяльності, що не впливають на довкілля і не використовують природні ресурси - не існує. Різниця полягає лише у обсягах, характеристиках та способах впливу. Ознакою високого рівня професійної екологічної компетентності робітника чи службовця є зменшення власного негативного впливу на довкілля під час професійної діяльності.

Перший же різновид екологічної компетентності стосується пересічних громадян, формується впродовж життя, починаючи з дитячого віку, і особливо активно - у школі, у процесі екологічної освіти. Й виявляється щодня у виборах дій, вчинків, товарів чи послуг, ставленні до ресурсів, живих істот тощо. Адже всі ми є споживачами природних ресурсів у чистому вигляді (повітря, води), й тих товарів і продуктів, що виготовлені з них чи з їх використанням. І кожний щодня робить вибір, якими побутовими хімічними засобами користуватись, чим опалювати помешкання, як поводитись із сміттям. Тож, найвідчутніший вплив на найближче довкілля кожна людина здійснює насамперед через споживання. Тому й вирішення багатьох екологічних проблем (особливо місцевого рангу) насамперед лежить у площині зміни побутових звичок та стилю повсякденної діяльності кожної людини.

Однак останнім часом зростання людських можливостей, потреб і забаганок, окрім вад споживання, призвело до провокування екосистемних відповідей з боку біосфери. Власне, це й трансформувало екологічні проблеми, що раніше стосувались лиш порушень у функціонуванні екосистем у ранг глобальних викликів, які вже мають відчутні соціальні і суспільні наслідки. І вперше на Всесвітньому економічному форумі у Давосі у 2020 році саме екологічні глобальні виклики за значущістю випередили економічні [4].

Тож, екологічно компетентна людина має усвідомлювати зв'язок власної

діяльності із зростанням глобальних екологічних викликів – провокації викидів CO₂ і змін клімату, внесення у екосистеми різних видів забруднень (включаючи фізичні, біологічні, хімічні), знищенню біоти, надмірного і невиправданого використання прісних вод, енергії, продуктів харчування і запобігати при цьому втраті здоров'я та благополуччя, створюючи умови для того, щоб “задоволення потреб теперішніх поколінь не повинно ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби” [1]. Кожний вид діяльності має співвідноситись з наслідками не тільки для найближчого довкілля, а й з причинами і специфікою глобальних викликів, особливо – екологічних, адже саме їх регуляція забезпечує видове виживання.

Хоча вибір особистістю діяльності впливає на вирішення екологічних проблем будь-якого рангу, компетентність виявляється ситуаціях найближчого довкілля, що стосуються *безпосередньо*. Наприклад, хоча більшість людей співчуває загибим у рибальських сітках дельфінам, реально вплинути на їх збереження вони можуть, лише купуючи консерви з маркуванням «Dolphine safe». Саме у прийнятті такого рішення у найближчому довкіллі і проявляється екологічна компетентність особистості.

Важливою складовою екологічної компетентності є усвідомлення власної причетності до екологічних проблем. Саме це виступає умовою формування відповідальності людини за стан природи і на локальному, і на глобальному рівні. І хоча часто говорять про відповідальність кожного за кризовий стан довкілля «на всій планеті», реально – ми переважно впливаємо лише на найближче довкілля, сформоване нашими потребами. І тому можемо відповідати лише за його стан, коректуючи наші потреби, дії і забаганки. Адже відповідати ми можемо лише за те, що контролюємо, і де можемо діяти й обирати. Найближче до людини довкілля, у якому людина діє і бажає, і яке, відповідно, може контролювати, є її „зоною відповідальності” [2]. Тож, і екологічна компетентність виявляється у зоні відповідальності.

Екологічна компетентність має складну структуру. Вона починає формуватись із оволодіння особистістю певною екологічною інформацією. Особливо тією, що стосується «зони відповідальності». Це найближче до учня довкілля визначається радше не територією, а характером діяльності людини, її запитамі й потребами. І, відповідно, обсягом ресурсів, необхідних для задоволення цих потреб. Так, наприклад, якщо постійно споживати тропічні фрукти, горіхи чи каву, то компетентно було б поцікавитись, яким чином вирощуються рослини - зі створенням одноразових плантацій (для яких щороку вирубуються вологі екваторіальні і тропічні ліси, і, відповідно, знищується їх біорізноманіття) чи багаторічних сталих угідь? Як маркуються ці продукти, відповідно? Чи усвідомити, що своїм вибором особистість підтримує або виробників з першим, або - другим типом ведення господарства. Власне, усвідомлення того, що своїми грошима ми підтримуємо певний тип ведення господарства і природокористування, затрати на транспортування і зберігання тощо є підґрунтям для прийняття компетентного рішення, який саме товар (продукт) споживати. Хоча територіально зона вирощування продукту доволі далеко. Тож, для формування екологічної компетентності інформація, що стосується побутової сфери діяльності кожної людини, її споживання і повсякденного впливу на довкілля незалежно від її професії й місця проживання, є надзвичайно важливими.

Сучасний зміст і традиційні методики екологічної освіти не сприяють ефективному формуванню екологічної компетентності школярів. Насамперед – завдяки змісту

екологічної освіти, де практично не розглядаються ні антропогенні аспекти, ні глобальні екологічні виклики, ні особливості споживання у контекстах, що є сучасними й актуальними. Під час аналізу шкільних програм з географії, біології, хімії та фізики у 5-8 класах на наявність навчального матеріалу побутового спрямування виявилось, що ні відповідних екологічних тем, ні навчального часу на вивчення такої тематики (як то екологічне маркування хімічних речовин, рівень їх небезпечності для довкілля, особливості повсякденної поведінки, яка дозволяла б зменшити тиск на навколишнє середовище тощо) практично не передбачено. Аналіз екологізованих шкільних програм виявив, що представлена в них екологічна проблематика стосується в основному взаємодії компонентів природних комплексів та вивчення впливу людини на ландшафти переважно зонального та глобального рангів, і, таким чином, впливає виключно на формування знань учнів, не торкаючись процесів розуміння і виконання ними норм природобезпечної поведінки і діяльності.

Крім того – застосування вчителями неефективних методик теж суттєво гальмує цей необхідний процес. За результатами опитування, більшість вчителів у екологічному вихованні користуються традиційними методиками, що не є оптимальними за своїм виховним впливом на учнів. Однак, зараз задля формування екологічної компетентності учнів - методики теж повинні змінюватись. Їх застосування повинно впливати не лише на знання, але й на мотиви, потреби, цінності та формувати екологічні імперативи діяльності. Екологічне виховання зростаючої особистості в контексті сучасних викликів має спрямовуватись на розвиток толерантності, вимогливості до себе й відповідальності. Потребують особливої уваги аспекти, що забезпечують зменшення екологічного сліду й тиску на довкілля. Для цього слід усвідомлювати межі можливостей біосфери і реальні «межі зростання» - проблеми і наслідки надмірного антропогенного тиску. Також – природа має усвідомлюватись, як універсальна цінність, а її об'єкти – як такі, що мають право на життя і існування незалежно від користі для людини. І що людина є біологічним видом і частиною екосистеми, на яку теж діють біологічні і екологічні закони. В тому чисті й ті, що обмежують чисельність виду.

Також життя в час глобальних викликів акцентує на умінні виокремлювати екологічний контекст будь-якого виду людської діяльності, усвідомленні діяльності людини і її потреб, як головного чинника руйнування довкілля і регуляції потреб – як єдиного шляху його стабілізації й збалансованості. І, відповідно, на вмінні діяти екологічно компетентно - тобто так, щоб наносити довкіллю якомога меншої шкоди.

Література :

1. Програма дій „Порядок денний на ХХІ століття”(Самміт „Планета Земля”, 1992). – К.: Інтелсфера, 2000.- 359с.
2. Формування екологічної компетентності школярів: наук.-метод. Посібник / Н.А.Пустовіт, О.Л.Пруцакова, Л.Д.Руденко, О.О.Колонькова. – К.: «Педагогічна думка», 2008. – 64 с.
3. Martin J. The 17 Great Challenges of the Twenty-First Century [Електронний ресурс] / James Martin – Режим доступу до ресурсу: - http://www.elon.edu/docs/e-web/predictions/17_great_challenges.pdf.
4. The Global risks Report 2020 [Електронний ресурс] – Режим доступу: - <https://www.weforum.org/reports/the-global-risks-report-2020>